

GULJAK, A.J. - STATYI, L.D.

/Odessza/

Magyar internacionalisták részvétele 1917-1919 között
a tanácshatalomért folytatott harcokban

/Dél-Ukrajna anyagaihoz/

Hazánk és a haladó emberiség 1987-ben megemlékezik majd a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 70. évfordulójának jeles dátumáról. Október ügye - a proletár internacionalizmus győzelmének ügye. Az internacionalizmus fényes megnyilvánulás volt más nemzetek munkásainak részvétele hazánkban a szovjet hatalomért vívott harcban. A külföldi internacionalisták tetteikkel megerősítették a világ dolgozóinak egységét az imperializmus elleni fellépésben, a békéért, szabadságért, demokráciáért és a szocializmusért folytatott harcban, végigjárták hazánkban a forradalmi tapasztalatok nagyjelentőségű iskoláját, megismerték a gyakorlatban a marxizmus-leninizmus tanait, megértették és elsajátították a bolsevik párt tevékenységének politikai és szervezeti elveit. A magyar internacionalisták jelentősen hozzájárultak hazánkban a szovjet hatalom megteremtéséhez és megszilárdításához.

A probléma aktualitását jelezte M. Sz. Gorbacsov, az SZKP KB főtitkára, amikor felszólalt a csepeli munkások szovjet-magyar barátsági nagygyűlésén 1986. június 9-én: "A történelem úgy hozta, hogy országainkban a szocializmus sorsa már a kezdetek kezdetétől szorosan összefonódott ... a szovjet és magyar kommunisták első nemzedékei örökül hagyták ránk a proletár osztályszolidaritás iránti hűséget."1/ A barátság szoros

kötélékei kötik össze népeinket napjainkban is.

Terjedelmes irodalom foglalkozik a külföldi internacionalisták szovjet-oroszországi és ukrainai mozgalmaival 1917 és 1920 között.^{2/} Néhány cikk és monográfia felveti az imperialista háború volt osztrák-magyar hadifoglyainak kérdését, akik részt vettek a forradalmi eseményekben.^{3/} Ugyanakkor Dél-Ukrajnát tekintve ezt a témát még nem dolgozták fel teljes mélységében.

Tanulmányunk célja a dokumentációs anyagok újbóli vizsgálata alapján rendszerezni és egybefogni a magyar dolgozók valamint a dél-ukrainai munkások, parasztok testvéri szolidaritásának megnyilvánulásait a szovjet hatalomért, annak megteremtéséért és megszilárdításáért folytatott harcok során. /1917 és 1919 között/

Az 1917-es februári polgári demokratikus forradalom után Ukrajna déli részén /Odessza, Nyikolajev, Herszón/ a külföldi dolgozók egyik legnépesebb csoportját a Központi Hatalmak hadseregének hadifoglyai alkották. A cárizmus saját hadizsákmányának tekintette őket, akiket a legkönyörtelenebb kizsákmányolásnak kívánt alávetni. Ugyanígy viszonyult a hadifoglyokhoz az Ideiglenes Kormány is.

1917 tavaszára Dél-Ukrajna gazdaságának legkülönbözőbb területein már mintegy 20 ezer hadifoglyot foglalkoztattak.^{4/} Közöttük jelentős számú magyar is volt. A hadifoglytáborokban és azokon a helyeken, ahol őket dolgoztatták a katonai adminisztráció, a vállalkozók és szállítók önkénye uralkodott. A foglyok munkabére jelentéktelen összegű volt. Az egészségtelen körülmények következtében a táborokban járványok ütötték fel fejüket, életek sokaságát ragadva magukkal.

Az Ideiglenes Kormány politikájával szembeni fellépés egyik formája a munkahelyről való elszökődés volt. Abban az időben gyakori volt, hogy a kerületi nyomozó szerveknél olyan típusú dokumentumok jelentek meg, mint pl. az Odesszai Jutagyár vezetőségének 1917. május 19-én kelt kérvénye Krajciov Károly és Felix Grut szökött hadifoglyok felkutatásáról.^{5/} A szökevények együttérzésre találtak az odesszai lakosok között, akik elrejtették őket a hatalom elől.

A mezőgazdaságban foglalkoztatott hadifoglyok tanúi, sőt néha egyenesen részesei voltak a földesúri földek elvételének. Így abból a Russzo nevű földesúr nevében az agrár-zavargásokról írott jelentésből, amelyet az odesszai bíróság ügyésze 1917. május 31-én kapott meg kiderül, hogy ezekben a megmozdulásokban aktívan részt vettek ausztriai hadifoglyok is. "... a rétek azonnali átadásának követelésére bujtogatták a parasztokat."^{6/}

A dél-ukrajnai városokban és falvakban fellángoló osztályharc tántoríthatatlanul magával ragadta a hadifogoly magyarokat, németeket és cseheket. Nagy szerepet játszott ebben a bolsevikok forradalmi agitációja. A lenini "Pravda" ezt írta 1917 júniusában: "A Központi Hatalmak százezernyi proletárjának itt-létét arra kell felhasználnunk, hogy megszilárdítsuk a munkásszolidaritás érzését, egységünket közös ellenségünk, a világ összes imperialistája ellen."

A dél-ukrajnai bolsevikok írott és nyomtatott szava eljutott a hadifoglyok kaszárnyáiba és táboraiba. Körükben erősödött a forradalmi hangulat. Egy burzsoá lap, az "Odesszkij lisztok" arról a katona és munkás nagygyűlésről írva, amely 1917. július 23-án Odesszában a Nagy Péter utcában, közvetlenül a lutheránus

templom szomszédságában zajlott le, méltatlankodva állapította meg, hogy a sokaságban elvegyülő ausztriai hadifoglyok beszédekkel léptek föl "... a háború és az Ideiglenes Kormány ellen, teljesen a bolsevik programot képviselve ..."8/

1917. november 7-én /a régi időszámítás szerint október 25-én/ fegyveres felkelés eredményeképpen a lenini párt vezette munkások, parasztok, katonák és matrózok kezükbe ragadták a hatalmat. "A Nagy Októberi Szocialista Forradalom - hangsúlyozta az SZKP XXVII. Kongresszusának programja - a világtörténelem döntő eseményévé vált ..."9/ Már a pétervári fegyveres felkelésben válllvetve küzdöttek a soknemzetiségű Oroszországi képviselőivel osztálytestvéreik, a volt hadifoglyok Ausztria-Magyarországról, Németországból és más országokból. Október számukra is meghozta a szabadságot, jogilag egyenlővé téve őket Szovjet-Oroszország polgáraival.10/

A szocialista forradalom győzelme az ország központjában meggyorsította a helyi szovjethatalom megteremtéséért folyó harcokat. Dél-Ukrajnában, Odesszában ez a folyamat több ok következtében elhúzódott 1918 január közepéig. Az ellenforradalmi burzsoá-nacionalista ukrajnai Központi Radával szembeni döntő összecsapásra készülődve a bolsevikok kiterjesztették a forradalmi agitációt a külföldi dolgozók, hadifoglyok között. A békéről és a földről szóló lenini dekrétumok hatékony eszközzé váltak a tömegek forradalmi felvilágosításában. A táborok magyar, német és más nemzetiségű hadifoglyai között kézről-kézre járt az a német nyelvű röpirat, amelyet a bolsevik párt ügyesszai bizottsága adott ki 1917 novemberében. Egyik oldalára a lenini dekrétumot nyomtatták, a másikra Leninnek és

Ny. Krilenkónak a forradalmi hadsereghez és flottához intézett szavait, valamint az odesszai bolsevikok felhívását a hadviselő hatalmak katonáihoz. Lenin és Ny. Krilenkó a kezdeményező szerep maximális kibontakoztatására szólították fel a katonákat a béke ügyének megmentése érdekében: "Katonák! A béke ügye a Ti kezetekben van! Éberség, kitartás, energia és a béke ügye győzni fog!"^{11/} Az odesszai bolsevikok megmagyarázták a katonáknak Október lényegét, a munkás-paraszt kormány politikájának fő céljait és a világ népeinek testvéri összefogására szólították fel őket.^{12/} Ilyen és más hasonló röpiratok elterjedése a magyar és német hadifoglyok között elősegítette szimpátiájuk felkeltését a szocialista forradalom iránt, amely határozottan döntött a béke ügyében.

1917 decemberének folyamánt és 1918 januárjának elején az Odesszában elterülő táborokból tekintélyes számú hadifogoly, köztük a magyarok egy nagyobb csoportja a bolsevikok képviselői előtt nyíltan kifejezte abbéli kívánságát, hogy hadi tapasztalatait használhassa fel a forradalom érdekében. 1918 január közepének döntő napjaiban, amikor Odessza munkásosztálya kezébe ragadva a teljes hatalmat szembekerült a hajdemák-kozákok elkeseredett ellenállásával /így hívták a Központi Rada katonai alakulatait/ a külföldi hadifoglyok vérbeli internacionalistáknak bizonyultak.

L. Ruzer, az odesszai bolsevik szervezet vezetőinek egyike így emlékezett: "... a magyar csapat Odesszában együtt küzdött a Vörös Gárdával ... A Magyar zászlóalj vagy csapat a szerbek mellett harcolt. A "Bolsoj Fontan" negyedik állomásának oldaláról a hajdemákok hátába kerültek. A szovjethatalom győzelme

után a magyar csapat, ugyanúgy, mint a többi részt vett a januári harcok áldozatainak temetésén, majd a magyarok is beléptek az internacionalista egységekbe és a frontra mentek.^{13/} Sajnos nem rendelkezünk azokkal az anyagokkal, amelyek lehetővé tennék a magyar alegység létszámának, származási összetételének és parancsnoka kilétének megállapítását.

A dél-ukrajnai fiatal szovjet hatalom első intézkedései bonyolult körülmények között valósultak meg. A vidéket román és osztrák-német betörés fenyegette, amely aktivizálta az ugyesszai külföldi konzulátusok szovjetellenes tevékenységét. Mindez számításba véve a helyi bolsevikok fokozták agitációjukat a hadifoglyok között. Dél-Ukrajnában életbe lépett az OSzSzSzk Népbiztosok Tanácsának határozata, amelyet 1917. december 6-án fogadtak el. Ebben a hadifoglyok kényszermunka alóli felszabadításáról volt szó, arról, hogy fizessék meg munkájukat egyenlően az orosz szerződéses dolgozók munkájával, valamint a vasárnapi pihenőnap feltétlen bevezetéséről és a betegsegélyezésről is. A szovjet kormány abból indult ki, hogy "... egy forradalmi országban nem kell raboknak lenniük, hanem úgy helyes, ha a hadifoglyok dolgozó népünk vendégeinek érezzék magukat." A hadifoglyok engedélyt kaptak politikai és más szervezetek létrehozására, forradalmi agitáció és propaganda kifejtésére.^{14/} A Népbiztosok Tanácsa utasításainak megfelelően a Dél-Ukrajnai hatalmi szervek maximálisan gondoskodtak a hadifoglyokról. A vidék nehéz élelmiszer helyzetének ellenére ők rendszeresen megkapták fejadagjukat: kenyeret, cukrot, szalonnát, teát, halat, kását és mást is.^{15/}

A munkásküldöttek odesszai tanácsának elnökségi ülésén

1918. február 22-én konkrétan is felvetődött a hadifoglyok közötti széleskörű agitáció kifejtésének kérdése.^{16/} Az OSZDMbP ügyesszai bizottságának határozata alapján a táborokban, a hadifoglyok között a munkát olyan tapasztalt bolsevik agitátorok kezdték meg, mint I. Lapinszkij, J. Zamdberg és mások.^{17/} A hadifoglyokból is hamarosan megalakult a baloldali szociáldemokraták szervezete, amelybe osztrákok, magyarok és németek tartoztak.^{18/}

Az osztrák-német megszállók támadásával kapcsolatban Szovjet Ukrajna kormánya határozatot hozott a Vörös Hadsereg harcképes csapatainak gyorsütemű felállításáról, beleértve a hadifogly-internacionalisták alakulatait is. A helyi hatalom döntése alapján 1918. február 23-án Odesszában megalakították az Internacionalista Gárda Végrehajtó Bizottságát, amelynek delegátusai közé tartozott Oswald Müller, Artur Keve valamint a magyar alosztály képviselője és még mások is.^{19/}

Az Intergárda Végrehajtó Bizottsága nagygyűlések sorát szervezte meg a hadifogolytáborokban, német és magyar nyelvű röpiratokat adott ki és terjesztett a foglyok között. "Az orosz nemzeti szabadság Szent Ügye - hangsúlyozza a magyar hadifoglyokhoz írott röpcédula - a világ összes munkásának ügye."^{20/} A magyar dolgozók lelkesen fogadták a felhívást.

A "Golosz Proletarija" című odesszai újság egyik márciusi számában közöltek egy cikket "A jóslat beteljesedik" címmel, amelyet egy hadifogoly írt, mégpedig az osztrák SZDMbP tagja: Johann Eger. A szerző emlékeztetett a magyar nép dicsőséges forradalmi hagyományaira, az 1848-as felkelésre, amelynek egyik vezéralakja Petőfi Sándor költő volt. A cikk felidézi Petőfi jóslatát: "Minden elnyomott nép lerázza majd magáról a hosszú

ideje ránehezedő igát és vörös zászlók alatt, a Világszabadság jelszavával indul a harcmezőkre." Eger hangsúlyozta, hogy a kapitalizmus rászolgált a milliók átkára a világháború során elkövetett tömeggyilkosságokért és ezért "gyökerestül ki kell irtani". A cikk ezekkel a szavakkal fejeződik be: "Petőfi jóslata beteljesedik. Közeledik a nagy harc, amikor az elnyomókat széttaposuk és megsemmisítünk minden fegyvert. Az emberek milliói átkarolják egymást a vöröszászlók eredejében ... Éljen a Világszabadság!"^{21/}

A magyar internacionalisták nem csak cikkekkel, hanem tettekkel is válaszoltak az Oroszország és Ukrajna dolgozóival való szolidaritás felhívására. Így a 3. forradalmi hadsereg kötelességében, amely Dél-Ukrajnát védte a királyi Románia intervenciójával szemben, 1918. február 28-án volt magyar hadifoglyokból egy külön csapat alakult. Parancsnoka egy Varga Lajos nevű felcser lett.^{22/}

Az internacionalisták kitartóan és férfiasan küzdöttek az osztrák-német csapatok ellen Szlobodka és Berezovka alatt, a Dunánál és a Dnyeszternél, Odesszában és Herszónban, a Taurusz-hegységben és a Krímben. A külföldi munkások részvétele, beleértve a magyarokat is Dél-Ukrajnában a szovjethatalomért folytatott harcban fényes tanubizonyságát adták a proletár internacionalizmusnak.

Amikor az osztrák-német csapatok elfoglalták Dél-Ukrajnát a külföldi internacionalisták mozgalmá időlegesen megszakadt.

Odessza, Nyikolajev és Herszon illegalitásba vonult bolsevik szervezetei folytatták a forradalmi munkát a megszálló csapatok katonái között. A magyar csapatok nagyrésze Herszon-

ban állomásozott. A helyi illegális szervezetek tagjai magyar nyelvű röpiratokat terjesztettek és szóbeli agitációt folytattak. Ebben segítségükre volt a román forradalmárok kis csoportja is, akik részt vettek a város védelmében, de nem sikerült visszavonulniuk a szovjet csapatokkal. Az egyik román elvtárs így emlékezik: "... Néhányan életben maradtunk, így én is, mivel tudtunk magyarul. Elfogtak és a magyar ezred parancsnokságára vittek bennünket. Ott magyarázni kezdtük a magyar katonáknak mi is az a proletárdiktatúra, hogyan kell megsemmisíteni a burzsoáziát ..."23/ A személyi állomány forradalmi hangulatának fokozódásától tartva a 2. osztrák-magyar hadosztály parancsnoksága, amely Herszonban volt beszállásolva kihirdette, hogy bármilyen politikai agitációs kísérlet maga után vonja a bűnösök legszigorúbb megbüntetését.24/

Miután győzött a polgári demokratikus forradalom Németországban és Ausztria-Magyarországon is a megerősödött bolsevik agitáció meggyorsította a megszálló csapatok forradalmi felbomlasztását. 1918 decemberében megkezdték az osztrák-magyar csapatok kiűrését Herszónból. A herszóni kommunisták agitációjának hatására néhány katona elhatározta, hogy Szovjet-Oroszországban marad. Egyikük, Sz. Hrabovszki belépett az Ukrajnai KbP tagjainak sorába, a Vörös Hadsereg katonája, a későbbiekben pedig a herszóni végrehajtó bizottság dolgozója lett.25/

1919 tavaszára, Dél-Ukrajna antant csapatok alóli felszabadulásával együtt újjáéledt a külföldi internacionalisták mozgalma, megalakultak a külföldi munkások forradalmi szervezetei. 1919 márciusának második felében az Ukrajnai KbP herszóni bizottságának propagandaosztályán megalakult a magyar kommunisták cso-

portja. Ez a csoport azokból a hadifoglyokból állt, akik még a világháború idején kerültek ide és azokból a volt katonákból, akik az osztrák-magyar seregből dezertáltak a megszállás idején.^{26/} 1919. március 15-én a szovjet seregek felszabadították Nyikolajevet, 16-án pedig megalakult a német kommunisták csoportja. Az adatok szerint ennek a szervezetnek a keretébe kerültek a magyar kommunisták is.^{27/}

Odessa lett a külföldi internacionalisták mozgalomának legnagyobb központja, amely 1919. április 6-án szabadult fel az intervenció alól. Tavasszal és nyáron a külföldieknek több mint 20 különböző forradalmi szervezete kezdte meg itt működését. 1919 májusában itt alakult meg az Ukrán Tanács osztrák-magyar osztálya. Munkatársai azok a magyar kommunisták voltak, akik Herszónból érkeztek ide.^{28/} A "Vörös Újság" - az ukrán bolsevik párt magyar kommunista csoportjának kievi lapja - külön kiemelte az egyesszai tanács osztályán folyó munka fontosságát avval kapcsolatban, hogy feltehetően Odesszán keresztül kaukázusi magyar hadifoglyok tömeges visszaözlését várták.^{29/}

1919 tavaszán Dél-Ukrajna fontos szerepet kapott a Vörös Hadsereg csapatainak felállításában. Akkoriban még abban reménykedtek, hogy ez a kerület felvonulási területként szolgálhat a Magyar Tanácsköztársaság katonai támogatására. Ugyanakkor már júniusban Gyenyikin fehérgárdista csapatainak donmedencei támadása nagyon komoly fenyegetést jelentett a szovjethatalomra. Minden erőt oda és azok ellen a kulák bandák ellen kellett irányítani, amelyek a Vörös Hadsereg hátában tevékenykedtek.

A magyar internacionalisták tiszteletre méltóan kivették részüket a Nagy Október vívmányainak fegyveres v. édelmében itt,

Dél-Ukrajna területein.

A kommunista magyarok csoportjának kezdeményezésére 1919 áprilisában, Herszónban toborzási kampány bontakozott ki a volt hadifoglyoknak a Vörös Hadsereg soraiba történő bevonására. A csoport felhívása, amelyet a helyi sajtóban tettek közzé felszólította honfitársaikat arra, hogy ne üljenek ölbe tett kézzel, amikor "... a régi burzsoá világ üszkös romjain és füstölő törmelékein fényesen kirajzolódnak az új, az örömteli és boldog szocialista világ körvonalai ... előre kell lépni a teljes felszabadulás útján, a proletariátus kivívott jogainak megszilárdításáért".^{30/} Annak a nagy munkának az eredményeképpen, amelyet a magyar kommunisták valamint a helyi párt és katonai szervek elvégeztek 1919 júniusának közepére Herszonban megalakult a 2. internacionalista ezred, amelyet egy zászlóalj és 5 század alkotott: magyar, német, lengyel román és orosz.^{31/} Ennek az eseménynek szentelték azt az internacionalista nagygyűlést a Vörös Hadsereg klubjában, amelyen felszólaltak különböző nemzetek képviselői is, magyarul, németül, románul és franciául. A "Pravda", a város bolsevik szervezetének lapja ezzel kapcsolatban azt írta: "... bár a nyelveket nem értették az elvtársak, munkások és a Vörös Hadsereg katonái, mégis mindannyiuknak egyet jelentettek a szavak: internacionalista, proletariátus. Ez a nagygyűlés, amelyen a világ munkásainak szolidaritása nyilvánult meg a közös érdekekért folytatott küzdelemben a herszoni proletariátus emlékezetébe vésődött".^{32/}

A magyar internacionalisták az ezreddel együtt részt vettek a gyenyikini sereggel szemben folytatott nehéz küzdelmekben, amelyek Herszon és Nyikolajev közelében zajlottak le.^{33/} Különösen

elkeseredett volt az ellenséggel való összecsapás a Bug folyó átkelőhelyénél, Varvarovka falutól nem messze. Az 58-as hadosztály parancsnoksága kiemelte az internacionalista vöröskatonák hősiességét.^{34/}

1919 tavaszán Nyikolajevben létrehozták a "Külföldi Kommunisták Osztagá"-t. A korabeli sajtóban és néhány más dokumentumban "spartakisták"-nak nevezték őket. Az osztagparancsnok a magyar Zádor lett, a politikai biztos pedig egy Fast nevű német kommunista. Tagjai közé számított mintegy 300 jól felügyezett harcos: magyarok, németek és angol emigránsok. A pártösszejövetelek itt 3 nyelven folytak - angolul, magyarul és németül.^{35/}

A Grigorjev atamán lázadásával szembeni harc időszakában a "Külföldi Kommunisták Osztaga" /a spartakisták/ szüntelenül vereségeket mértek a kulák bandákra: azokban a csatákban, amelyeket Nyecsajannij, Javkínó és Kozlovó alatt vívtak.^{36/} "A spartakisták nyikolajevi csapata - jelentette Szokolov, a nyikolajevi tanács képviselője az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Hadügyi Népbiztosságának - a legmegbízhatóbb, legöntudatosabb és legfegyvelmezettebb katonai alakulat, amelyre bizton támaszkodhat a szovjethatalom."^{37/} 1919 júliusának végén a spartakista csapat együttműködve a Vörös Hadsereg más egységeivel kiverte a gyenyikinistákat Alesekből és Kahovkából, lefegyverezte Zubkov atamán bandáját, amely több mint 2 ezer emberből állt.^{38/}

A "Külföldi Kommunisták Osztagá"-nak harcosai, a magyar internacionalisták 1919 augusztusában merészen harcoltak a fehérőrgárdisták ellen Herszon, Nyikolajev, Novoukrainka és Pomosnaja alatt. Az ütközetben, amely Pomosnajától nem messze zajlott le

az osztag majdnem teljesen megsemmisítette a túlerőben lévő ellenséget.

A magyar internacionalisták tiszteletre méltóan kivették részüket azokban az 1917-1919 között lezajlott harcokban, amelyek Dél-Ukrajnában a szovjethatalom megteremtéséért és megszilárdításáért folytak. Hősiességük, amelyet a Nagy Október zászlai alatt tanúsítottak, ma is a barátság érzésének felbonthatatlan kötelékét táplálja Magyarország és a Szovjetunió népei között.

A külföldi internacionalisták hőstettei a tanács hatalomért folytatott harcokban lelkesítő példaként állnak az eljövendő nemzedékek előtt, a békéért és népek közötti barátságért folyó küzdelemben.

Jegyzetek

1. Pravda, 1986. június 10.
2. Lásd: Internacionalisztü. Trudjassieszja zarubezsnüh sztran - ucsasztnyiki borbü za vlaszty szovetov. - M: Nauka. 1967; Zarubizsni internacionalishti v rjadah borbiv za vladu Rad na Ukraini.-K; Haukova dumka, 1967; Scserbakov J.N.: Iszkrü Velikogo Oktjabrja. M: 1982; Konev A.M.: Zarubezsnüe internacionalisztü v Krasznoj gvargyii.-Voproszü isztórii KPSZSZ, 1985. No. II.
3. Vasziljev O.A.; Dmitrenko M.F.-Gavró Lajos;-M: Politizdat, 1977 u dr.
4. Centralnij goszudarsztvennij voenno-isztoricseszkiy arhiv SZSZSZR, f.2000. op.6 d.166 l.90
5. Odesszkij oblasztnoj goszudarsztvennij arhiv f.R-483 op.I. d.II l.135
6. Centralnøj goszudarsztvennij isztoricseszkiy arhiv USZSZR? f.419 op.I d.7142 l.4
7. Pravda, 1917. június 3.
8. Odesszkij lisztok 1917. július 25.
9. Matyeriali XXVII szjezda KPSZSZ.-M: Polityizdat, 1986. sz. 124
10. Manuszevics A.J.: Iz isztórii ucsasztiya internacionalisztov v Oktjabrskom vooruzsennom vossztanyii. - Novaja i novejsaja isztórija, 1962. No.6
11. Lenin V.I.: Radio vszem. - Poln. szobr. szocs. T.35 sz. 82

12. Goszudarsztvennij arhiv Odesszkaj oblasztyi f. listovok i proklamacij, b/n.
13. Partarhiv Odesszkogo obkoma Kmpartii Ukrainü f.13 op.3. d.161. 1.1.7-8.
14. Internacionalisztü v bojah za vlaszty Szovetov.-M: 1965 sz: 48-50.
15. Centralnij goszudarsztvennij arhiv Oktjabrszkaj revoljucii USZSZR /dalee- CGAOR USZSZR/ f.P-3156 op. 2 d. 227 1.1.421-427
16. Izvesztyija Odesszkogo Szoveta rabocsih deputatov i predstavitelyej armii i flota, 1918. február 23.
17. Goszudarsztvennij arhiv Odesszkaj oblasztyi, f.P-3829 op.I d.II 1.34.
18. CGAOR USZSZR f.P-3156 op.2. d.36 1.38.
19. CGAOR USZSZR f.P-3156 op.1. d.72 1.8.
20. Partarhiv Odesszkogo obkoma Kompartyii Ukrainü, f. 13 op.2 d.16 1.1
21. Golosz proletarija, 1918. március 1.
22. Centralnij goszudarsztvennij arhiv Szovetszkaj Armii /dalee-CGASZA/ f.14 op.1 d.49 1.10.
23. CGASZA f.28361 op.2 d.29 1.32
24. Herszonszkij kraj, 1918. április 20.
25. Goszudarsztvennij arhiv Herszonszkaj oblasztyi f.P-1887 op.3 d.109 1.1.234-235.
26. Izvesztyija /Herszon/ 1919. április 24.

27. Partarhiv Nyikolajevszkogo obkoma Kompartyii Ukrainü f.1817
op.2 d.572 l.5.
28. Izvesztyija /nyikolajev/ 1919. július 8.
29. Vörös Újság 1919. június 28.
30. Izvesztyija /Herszon/ 1919. április 19.
31. CGASZA f.28361 op.2 d.135 l.15; Partarhiv Odesszkogo obkoma
Kompartyii Ukrainü f.13 op.2 d.11 l.15.
32. Pravda /Herszon/ 1919. június 21.
33. Goszudarsztvennij arhiv Herszonszkoj oblasztyi f.P-1925
op.1 d.117 l.406.
34. Goncsarov A: Sjol otrjad po beregu.- Odessza: Majak, 1963
sz.139.
35. Partarhiv Nyikolajevszkogo obkoma Kompartyii Ukrainü
f.1817 op.2 d.572 l.5
36. Rjappo J: Revoljucionnaja borba v Nyikolajeve.- Letopisz
revoljucii, 1924. No.4 sz. 19-26.
37. Boevoe szodruzsesztvo trugyjassihszja zarubezsnüh sztran
sz narodami Szovetszkoj Rosszii. Dokumenti i materialii.
M: 1957, sz.454.
38. Bilsovik /Kiev/ 1919. július 29.